

Милан КУТЛЕШИЋ
Историјски институт
Београд

ПРЕОКРЕТ У ПОЛИТИЦИ ЛОРДА ПАЛМЕРСТОНА ПРЕМА РУСИЈИ И ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ (1827-1833)*

Анстракт: Лорд Палмерстон је у периоду од 1830. до 1865. године деловао или као министар спољних послова или као премијер Велике Британије, уз кратке прекиде док је био у опозицији. Оснивач је једног политичког правца британске спољне политике, а основни постулат те политике био је очување Османског царства и борба против оних који су доводили у питање његов опстанак. Главни супарник у испуњењу његових циљева била је у Русија. У овом чланку покушаћемо да представимо како је дошло до изградње оваквих ставова, с обзиром на то да је Палмерстон претходно био ватрени присталица самосталне грчке државе, противник османске политике и предани савезник руске политике.

Кључне речи: Палмерстон, Николај I, султан, Мехмед Али, Грчка револуција, Османско царство

Догађај који је узбуркао духове у целој Европи двадесетих година деветнаестог века и који је означио почетак краја система који је успостављен на Бечком конгресу, и Свете алијансе уопште, јесте устанак Грка против власти Османлија који је започео 1821. године. Дешавања у Грчкој су имала велики одјек на Старом континенту и довела су до тога да велике силе уђу у отворен сукоб међу собом, што због саме идеје

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. Бр. 177031).

револуције, што због блискоисточне политике и интереса. Лорд Палмерстон се налазио у групи људи који су подржавали Грке и критиковали власт султана. Највећег савезника своје политике налазио је у руском цару Николају I, као владару који ће донети слободу Грцима. Са друге стране, одређени политички кругови британског друштва зазирали су од политике руског цара, сматрајући га главном претњом интересима британске спољне политике. Палмерстонов политички пут био је такав да је доласком на место министра спољних послова из корена променио своје политичке ставове. Палмерстон је оснивач једног политичког правца британске спољне политике, а основни постулат те политике био је очување Османског царства и борба против оних који су доводили у питање његов опстанак. Османско царство је требало да служи као брана руском надирању у источно Средоземље што је било од виталног значаја за Британију, јер је тај простор био најкраћи пут до Индије. Индија је за Британију имала изузетан значај, јер је била главни извор снабдевања сировинама. Одлуке за које се залагао, које је доносио и иза којих је чврсто стајао биле су кључне по развој догађаја на простору Османског царства, с обзиром на то да је у периоду од 1830. до 1865. година боравио на функцији или министра спољних послова или премијера Велике Британије. Задатак овог рада је да представи Палмерстонова убеђења и схватања кроз више политичких догађаја, околности које су утицале на формирање његових ставова и које су довеле до тако наглог заокрета према Русији и Османском царству.¹ Колико је овакав османофилски став оставио трага на развој британске спољне политике најбоље се одразило

¹ Не можемо рећи да су тему овог рада обрађивали историчари, али је о самој личности и делу лорда Палмерстона литература бројна: J. Ridley, *Lord Palmerston*, London 1972; Ch. Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841. Britain, the liberal movement and the Eastern Question I-II*, London 1969; D. Brown, *Palmerston: A Biography*, New Hampshire 2010; P. Ziegler, *Palmerston (British history in perspective)*, Hampshire 2002; M. E. Chamberlain, *Lord Palmerston (Political portraits)*, Cardiff 1987; L. C. Sanders, *Life of viscount Palmerston*, Charleston 2008; David Steele, *Temple, Henry John, third Viscount Palmerston (1784-1865)*, Oxford Dictionary of National Biography, Oxford 2004 [<http://oxforddnb.com/view/article/27112>]; Ch. Webster, *Urquhart, Ponsonby and Palmerston*, *The English Historical Review*, Vol. 62, No. 244 (1947), 327-351; F. S. Rodkey, *The Views of Palmerston and Meternich on the Eastern Question in 1834*, *The English Historical Review*, Vol. 45, No. 180 (1930), 627-640; Исто, *Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-1841*, *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 4 (1929), 570-593; Исто, *Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-1841: Part II, 1839-1841*, *The Journal of Modern History*, Vol. 2, No. 2 (1930), 193-225.

на Берлинском конгресу у ставовима које је заступао његов политички следбеник, конзервативац Бенџамин Дизраели.²

Хенри Џон Темпл, трећи виконт од Палмерстона, потицао је из старе енглеске племићке породице. Родио се 1784. године. Опредељење његове породице за политику торијевске странке навело је младог Палмерстона да се и он политички определи за ту политичку струју. У јануару 1806. године на место новог премијера дошао је војвода Портланд. У новој влади било је места и за Палмерстона који је виђен на функцији једног од млађих лордова адмиралитета. Године 1809, у влади Спенсера Персивала, Палмерстон добија место у секретаријату рата и на том месту је службовао наредних 18 година. По избијању устанка у Грчкој његове симпатије су биле на страни Грка, али водеће европске силе нису гледале са симпатијама на грчке устанике.

Преокрет у европској политици. Палмерстон по први пут у влади

На самој политичкој сцени Европе долази до промене у корист устаника. У Француској је умро краљ Луј XVIII и наследио га је брат, гроф од Артоа, као Шарл X. Нови краљ је био велики хеленофил и још већи хришћанин и никако није могао да стане на страну нехришћана (Османлија) насупрот хришћанима (Грцима). Најважнији догађај по даљи развој ситуације била је промена на престолу у Русији, где је умро цар Александар I, а на његово место је дошао његов најмлађи брат Николај I, који ће се показати као далеко већи и спретнији играч у шаховској партији европске политике. Метерних је на разне начине успевао да Александра I омете у намери да се умеша у грчко-турски сукоб, али се нови цар показао као непоколебљив. Николај I није био творац Свете алијансе и стога није имао личну обавезу да се усаглашава са Аустријом по питању доношења спољнополитичких одлука.³ Тада долази до приближавања Британије и Русије и 4. априла 1826. године у Санкт Петербургу две силе потписују споразум о заједничком деловању, где су се обавезале да посредују између зараћених страна. Француска им се придружила 6. јула

² Палмерстон је највећи део своје политичке каријере провео као виговац, а о делатности Бенџамина Дизраелија погледати у М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007.

³ Ф. Л. Форд, *Европа у доба револуција 1780-1830*, Београд 2005, 324.

1827. године⁴ и тада је склопљен Лондонски споразум којим је потврђено посредовање у рату.

У сенци ових догађаја долази до промена и на британској политичкој сцени. У фебруару 1827. године лорд Ливерпул је доживео срчани удар и више није био способан да води владу. Краљ Џорџ IV се одлучио да за то место предложи Џорџа Канинга. Његови конкуренти, војвода Велингтон и Роберт Пил, нису испуњавали све услове. Велингтон се компромитовао у краљевим очима, јер је прихватио да буде нови начелник генералштаба на сам дан смрти војводе од Јорка (фебруар 1827. године), дотадашњег начелника генералштаба, док је Роберт Пил сматран превише младим за ту функцију. Са друге стране, Канинг је уживао велику популарност због својих ставова и краљ је желео да стекне симпатије народа, да би га супротставио аристократији која је желела да монополизује учешће у влади.⁵

Канинг је ступио на дужност 10. априла 1827. године и то је довело до цепања торијевске странке. Конзервативни торијевци нису желели да учествују у влади и Велингтон, Пил и Елдон одлазе у опозицију. Палмерстон, Хаскисон, лорд Дадли, Годерич и Грант остају уз Канинга и тако формално настаје посебно политичко крило, названо канинговци, по своме вођи. У владу су тада ушли и неки виговци, као на пример Вилем Лемб (лорд Мелбурн) и Џорџ Тирни.⁶ Канинг је понудио Палмерстону место министра финансија у својој влади, али је морао да повуче ту понуду због краља Џорџа IV који није волео Палмерстона. Договорено је да Палмерстон остане на функцији ратног секретара, али и да буде члан кабинета.⁷ Тако Палмерстон, после 26 година учешћа на политичкој сцени, у четрдесет трећој години живота постаје члан владе. Ни сам Канинг није био велики поштовалац Палмерстона, али било му је добро да га има уз себе, поготово у ситуацији када га је напустио велики број торијеваца. И заиста, ко би могао да га криви? Палмерстон је био на истој функцији годинама, а чинило се да се ништа неће ни променити по том питању. Није имао репутацију доброг говорника, што је јако битно за продорност у политичком животу парламентарних држава. То и није могао да покаже из простог разлога што то његова функција и није

⁴ Wellington Papers, 1/907/3, копија уговора између Русије и Велике Британије од 4. априла 1826. године и споразум између Русије, Велике Британије и Француске од 6. јула 1827. године, <http://www.archives.soton.ac.uk/wellington> (у даљем тексту WP).

⁵ A. Briggs, *The Age of Improvement 1783-1867*, London 1966, 223-225.

⁶ Исто, 226-227.

⁷ J. Ridley, *нав. дело*, 129.

превише захтевала. И даље се на њега, углавном, гледало као на владиног функционера који је ту највише због свог племићког порекла и који највећи углед има међу лондонским дамама.

И Канингу се, међутим, ближио крај. На сахрани војводе од Јорка, у фебруару 1827. године, прехладио се и, како је време одмицало, здравље му се погоршавало. Умро је 8. августа 1827. године.⁸ Канинг је од свих британских премијера најмање времена провео на тој функцији – 119 дана.

Расплет грчко-османског сукоба.

Палмерстоново филхеленство и сукоб са Велингтоном

На место Канинга, краљ је за премијера предложио лорда Годерича, који је као и његов претходник понудио Палмерстону место министра финансија, али је, такође, морао да повуче своју понуду због противљења краља Џорџа IV. Годерич није био тако јак и истакнут појединац као Канинг. Имао је мањак харизме и ауторитета, а и здравствено стање му није било на завидном нивоу. Са таквим карактеристикама није могао дуго да одржи на окупу владу која је била на удару и торијевске и виговске опозиције. У јануару 1828. године краљ га је разрешио дужности и на место премијера позвао војводу Велингтона.⁹

У међувремену, у периоду док је Годерич обављао дужност премијера, одиграо се један догађај који се показао као пресудан за стицање грчке независности. Годерич је деловао у складу са Лондонским споразумом и заједничка британско-француско-руско флотила допловила је до Пелопонеза под вођством британског адмирала Кодрингтона. Наредба је била да присиле Ибрахим-пашу да обустави даље операције, да се примири и сачека резултате преговора великих сила. Са усидреном флотом Ибрахим-паше код Наварина, 20. октобра 1827. године, Кодрингтон је добио обавештење о непријатељском деловању турске морнарице. Стари морски вук, ветеран са Трафалгара и ученик славног Нелсона, није оклевао када су такве ствари у питању. Издао је наређење за муњевиту акцију и савезничка флота се као тајфун обрушила на османску и у року од три сата целу је уништила. Ибрахим-паша, који није знао шта га је снашло, успео је да сачува неколико бродова (боље речено, савезници су их поштедели разарања) и отпловио је са Пелопонеза да се никад више не

⁸ Исто, 133.

⁹ Исто, 134.

врати. Грчка независност је била ближе него икада, највише захваљујући сплету невероватних околности.¹⁰

Велингтон је дошао на место премијера јануара 1828. године и затекао је ситуацију коју није желео, али са којом је морао да се носи. Морао је, прво, да некако склопи владу. Увидео је да би торијевска влада имала већу стабилност наспрам виговске опозиције ако би уз себе имала и канинговце и тако поново долази до зближавања некадашњих страначких колега. Канинговци су поставили услов да њихови чланови задрже дотадашња министарска места или да добију нова министарска постављења и да питање католичке еманципације, које је тада било актуелно, уђе у оптицај. Велингтон је пристао направивши компромис тако што је искључио лорда Елдона из владе, али се показало да оваква влада са таквим премијером не може да буде дугог века. Велингтон је, ипак, био војничина која је своје министре третирао као потчињене у војсци, а не као равноправне саговорнике. Канинговцима је било тешко да се на то навикну, поготово што су сви стасали у влади флексибилног и толерантног премијера какав што је био лорд Ливерпул.¹¹

Разлике су биле више него очигледне, и по питању унутрашње и по питању спољне политике. Велингтон се противио и католичкој еманципацији и изборној реформи, на чему су канинговци инсистирали.

Што се тиче спољне политике, канинговци су подржавали Грке, док су Велингтонови торијевци тврдили да, бранећи Турке и султана, бране принципе легитимизма и традиционалног друштвеног поретка.¹² Пошто се догодио Наварин, Велингтон је одлучио да Британију повуче из учешћа у грчко-турском сукобу, оставивши простор за деловање руском цару Николају I, који ништа лепше није могао да пожели. Велингтон је, штавише, подбадао султана против Грка. То је Махмуда II осмелило да заузме чвршћи став према Русима и одбаци Акерманску конвенцију из 1826. године, што су Руси искористили и објавили му рат.¹³

Најжешћег противника због своје антигрчке и антируске политике Велингтон је имао у Палмерстону. Палмерстон је размишљао и деловао у духу Канингове политике двадесетих година деветнаестог века, само са много више идеалистичких побуда него што је Канинг то себи дозвољавао.

¹⁰ А. Briggs, *нав. дело*, 349; L. S. Stavrijanos, *Balkan posle 1453. godine*, Beograd 2005, 274; Ф. Форд, *нав. дело*, 325.

¹¹ А. Briggs, *нав. дело*, 228.; J. Ridley, *нав. дело*, 134.

¹² М. Ковић, *нав. дело*, 34.

¹³ А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе. Од отварања Бечког конгреса до закључења Берлинског (1814-1878) I*, Београд 1933, 406-407.

Канинг је, ипак, све то радио у складу са британским интересима. Палмерстон је грчко-турски сукоб видео као борбу слободног народа против оријенталног деспотизма.¹⁴ Ово његово гледиште свакако је и резултат класичног образовања коме је био подвргнут. Љубав према јунацима античке Грчке је као последицу имала приврженост и одлучност у стварању модерне грчке државе.

Све је било очигледније да канинговци не могу да се одрже у влади где су разлике суштинске, а ниво толеранције међу министрима на ниском нивоу. После оштре полемике у којој је Велингтон оптужио Хаскисона и Палмерстона за побуну у влади, Хаскисон је понудио оставку на место министра, што је Велингтон оберучке прихватио. Следећи пример свог најистакнутијег члана, остали канинговци заједнички су иступили из владе у мају 1828. године.¹⁵

Филхелен и русофил

Нашавши се у опозицији, први пут после 21 године вршења дужности у служби владе, Палмерстон се нашао у положају који му је био више него стран, али у коме ће се одлично снаћи и уздићи себе до висина, за које је, наравно, сматрао да су му одувек и припадале.

Палмерстон се предано залагао за грчку независност и свесрдно је подржавао руску политику на Балкану. Велингтона је оптуживао да је у међународну политику унео и личну нетрпељивост коју је имао према кнегињи Ливен. Велингтон је, по Палмерстону, подлегао утицају госпођа Арбутнот и Церзи, које су имале своје нерашчишћене рачуне са супругом руског амбасадора. Још док је био у влади, Палмерстон је преко свог брата Виљема, за кога је издејствовао место отправника послова у британској амбасади у Санкт Петербургу, слао сигнале руским званичницима да Велингтонова политика нема тако чврсту потпору ни у влади, а камоли у опозицији.¹⁶

О његовом филхеленству најбоље нам сведочи писмо које је, још као министар, упутио Велингтону 6. априла 1828. године. Ту је указивао на пропусте из Лондонског уговора, по коме је Грцима гарантована аутономија под сизеренством султана, али је, исто тако, остављено доста простора султану за ометање развоја младе грчке државе. Споразум је предвиђао да Грци сами себи изаберу председника владе, али да Турци имају право вета ако им се не свиди личност на том месту. Палмерстон је

¹⁴ J. Ridley, нав. дело, 136.

¹⁵ Исто, 139-140.

¹⁶ Исто, 136.

доживљавао Јоаниса Каподистрију као најбољег за ту функцију и прибојавао се да ће Турци злоупотребити своје право вета да не би дозволили најспособнијима да дођу на место највеће одговорности. Сматрао је да треба наћи компромис по коме султан не сме да се меша у одлуке које донесу Грци унутар својих граница, али да би задржао формално сизеренство над њима. Порта би званично дала опуномоћење изабраном председнику владе, али Палмерстон им је саветовао да се не иде лично у Цариград, да новоизабрани председник владе не би доживео судбину српске делегације, која је у Цариграду провела “седам година у седам кула”.¹⁷ Велингтон је имао додатан разлог да буде неповерљив према Каподистрији јер је овај био бивши министар спољних послова Русије, док је то код Палмерстона само могла да буде предност више. Палмерстон се исто тако залагао за проширење грчке границе коју је Велингтон желео да сузи на простор Пелопонеза.¹⁸ Залагао се и за померање грчке границе на север, све до залива Волос и Арта. Његови аргументи су били да ако ће да постоји грчка држава, каква је то држава без Атине, Маратона, Термопила, Тебе, Платеје, Мисолонгија и свих других градова и области који су симболи грчке цивилизације. Мисолонги је имао посебно место у срцима Енглеза, с обзиром на то да је ту издахнуо њихов омиљени песник, романтичар Бајрон. За живота, Бајрон није подносио Палмерстона,¹⁹ али овоме није сметало да се после Бајронове смрти служи све већим симпатијама Енглеза за слободу Грка, добрим делом проистеклим из смрти песника бунтовника.

У међувремену, рат између Русије и Турске узео је маха. У години 1828. Турци су се добро држали и рат није ништа решио. Већ наредне године Руси остварују велики успех. У јануару 1829. године Палмерстон је посетио Париз и ту није пропустио прилику да се сусретне са руским амбасадором Поцо ди Боргом, са којим је водио дуг разговор о ситуацији на Балкану.²⁰ У јуну 1829. године руски генерал Дибич је извојевао победу код Куликова, близу ушћа Дунава, и кренуо је са својом војском на југ. Дошао је до Једрена и заузео га 20. августа 1829. године. Султан Махмуд II био је у паници, јер су Руси били недалеко од Цариграда. Мир се хтео по сваку цену и у Једрену је 14. септембра 1829. године склопљен уговор

¹⁷ WP, 1/926/9, лорд Палмерстон-војвода Велингтон, Бродлендс, 6. април 1828. године.

¹⁸ WP, 1/921/13, лорд Батхрст-војвода Велингтон, Лондон, 5. март 1828. године. Лорд Батхрст је био министар у Велингтоновој влади. Говори о Палмерстону као великом поборнику проширења грчке границе на север.

¹⁹ J. Ridley, *нав. дело*, 76.

²⁰ Исто, 146.

који је требало да обезбеди ступање мира на снагу. Султан је морао да испуни своје обавезе према Влашкој, Молдавији, Грчкој и Србији и омогући слободну пловидбу руским бродовима, као и свим силама са којима Русија није у рату, мореузима и Црним морем.²¹

Једренским уговором руски утицај на судбину Османског царства значајно је порастао, што је почело да изазива знатну бојазан од руске политике међу енглеском управљачком елитом, али не и код Палмерстона, који је и даље остао привржен поборник руске политике на Балкану.

Палмерстонов долазак на место министра спољних послова. Истрајност у русофилији и после Једренског мира

Као опозиционар, Палмерстон је са својим канинговским саборцима био у више него незавидној ситуацији. Са једне стране била је торијевска влада која их је гледала као прикривене пропагаторе виговских идеја, док су их виговци посматрали с неповерењем. С обзиром на то да су канинговци били вишегодишњи министри торијевске владе, да је Годерич био творац омрзнутог Закона о жити и да су учествовали у репресалијама над радницима, нису могли ни да очекују бољи третман код виговаца.

Палмерстону је опозициони стаж добро користио јер се као опозициони посланик истакао по својим оштрим наступима против владе и тако стекао углед доброг говорника, као и симпатије других опозиционара. У марту 1829. године говорио је у прилог католичке еманципације,²² која је тада била главно питање унутрашње политике, будући да су у Ирској избијали нереди због дискриминације и политичке обесправљености. Велингтон је био принуђен да, ради мира у земљи и смиривања ситуације, 1829. године донесе закон којим се укида забрана вршења јавне службе онима који не прихвате причешће англиканске цркве. Палмерстон је био прави Енглец у души и Англиканску цркву апсолутно је доживљавао као доминантну у Британији, али је на одговорној државној позицији радије желео да види способног католика него неспособног англиканца. Овде можемо запазити његову прагматичност у решавању важних државних проблема. Добробит отаџбине увек је на првом месту, а лични афинитети се стављају у други план.

Што се тиче спољне политике, Палмерстон се истицао као велики поборник либерализма. У говору 1. јуна 1829. године жестоко се обрушио

²¹ А. Дебидур, нав. дело, 418-422.

²² J. Ridley, нав. дело, 142.

на владу због тога што је дозволила апсолутисти Дом Мигелу да у Португалији збаци краљицу Марију. Што се тиче Грчке, изнео је тезе о недопустивом скраћивању граница Грчке, коју влада жели да остави без историјских места и територија. Замерао је влади која се, уместо да буде предводник идеја слободе, ставља на страну људи као што су султан Махмуд II, Дом Мигел, Метерних и Фердинанд VII.²³ Није му било необично што је у својим слободарским идејама савезника налазио у руском цару Николају I, за кога се никако не може рећи да је био поборник либералних идеја. Штавише, европски либерализам није могао да има одлучнијег противника.

Година 1830. била је бурна, како за Британију, тако и за Европу. У фебруару је у Лондону одржана конференција и закључен је протокол којим је Грчка проглашена за независну краљевину под гаранцијама три савезничке силе.²⁴ У јулу је у Француској дошло до преврата. Збачен је режим династије Бурбона и успостављена је уставна монархија под династијом Орлеана. Метерних, цар Николај I и Велингтон нису се супроставили новој власти уз упозорење да револуцију задржи у границама сопствене државе.

Палмерстон је био одушевљен догађајима у Француској које је доживљавао као победу принципа из 1688. године. Надао се да ће то довести до отрежњења код Велингтона, који ће бити приморан да промени своју политику према Португалији и Грчкој.²⁵ Велингтон није био дирнут дешавањима са друге стране Ламанша и остао је доследан својој политици.

У јуну умире краљ Џорџ IV, а наслеђује га млађи брат Виљем IV. Смрт монарха доводи до нових избора и виговци освајају велики број места у парламенту. Да би се одржао на власти, Велингтону је била потребна подршка канинговаца, али ствари се нису одвијале позитивно по њега. Главна спона између канинговаца и торијеваца био је Хаскисон. На свечаном отварању пруге Манчестер-Ливерпул, Хаскисон је подлетео под воз и настрадао.²⁶

Велингтон је желео да види Палмерстона у својој влади. Покушао је преко Едварда Херберта (виконта Клајва) да утиче на Палмерстона, знајући да су Клајв и Палмерстон дугогодишњи пријатељи. У писму Клајву, Велингтон се распитује да ли би Палмерстон био расположен да

²³ Исто, 143-145.

²⁴ L. S. Stavrijanos, *нав. дело*, 276.

²⁵ J. Ridley, *нав. дело*, 147-148.

²⁶ Исто, 149.

уђе у владу, напомињући да је одувек гајио пријатељска осећања према њему, без обзира на околности које су довеле до Палмерстоновог напуштања владе.²⁷

Палмерстон није пожурио да прихвати ову понуду. Као одговор Клајву наводи да дубоко уважава војводу Велингтона и да његова политичка неслагања са војводом нису никада прерасла у личну нетрпељивост. Ипак, узимајући у обзир више околности, осећа обавезу да каже да не може он сам да ступи у службу Његовог величанства,²⁸ мислећи притом и на друге канинговце.

Пошто је Палмерстон био одлучан у томе да гласа за изборну реформу, заједно са другим канинговцима, сарадња са Велингтоном више никако није долазила у обзир. Велингтон је био истрајан у супротстављању изборној реформи, па је против себе створио коалицију виговаца, канинговаца и радикала и никако није могао да формира владу.

Нови краљ Виљем IV није имао другог избора него да премијерско место понуди вођи виговаца, ерлу Чарлсу Греју. Греј никако није могао да буде премијер за време Џорџа IV који за то није хтео ни да чује, али су се ствари промениле.

У влади Чарлса Греја за Палмерстона се назирало место министра спољних послова. Једна од особа које су највише лобирале за такав след догађаја била је кнегиња Ливен, која је била интимна пријатељица Чарлса Греја. Сугерисала је да би таква одлука била добра за успостављање добрих односа између Санкт Петербурга и Лондона. Кнегиња Ливен је чак раније покушавала да убеди краља Џорџа IV да утиче на Велингтона и узме Палмерстона за министра спољних послова, али без успеха. Палмерстон је одлазио код кнегиње и молио је да ургира код Греја да га позове у владу.

Нема сумње да је за Русе Палмерстон био *persona grata* и да би, што се њих тиче, био идеалан креатор британске спољне политике, која би, по њиховој тадашњој процени, увек била усклађена са руским интересима. Греј се на крају и одлучио за Палмерстона због угледа који је уживао на руском двору, а и није желео да провоцира апсолутистичке дворе довођењем на место министра спољних послова неког виговца или радикала. Апсолутистички дворе били су узнемирени дешавањима у западној Европи. Јулска револуција у Француској и долазак виговаца на власт у Британији изазивали су код апсолутиста бојазан од поновног

²⁷ WP, 1/1143/65, војвода Велингтон-лорд Клајв, Лондон, 30. септембар 1830. године.

²⁸ WP, 1/1147/19, лорд Палмерстон-лорд Клајв, Бродлендс, 30. октобар 1830. године.

уздицања јакобинизма и скретања ка поновним сукобљавањима. Палмерстон је, као дугогодишњи торијевац, био прихватљиво решење.²⁹

***Први изазови у дипломатији: Белгија и Пољска.
Постојаност у русофилији***

Већ по ступању на дужност, Палмерстон је морао да се ухвати у коштац са проблемима који су узбуркали Европу. Главна преокупација европских дворова и влада била је ситуација са Белгијом. Тада је наступио Палмерстон који је тек био постављен за министра спољних послова и био је новина за европску и међународну политичку сцену. То му није нимало сметало да наметне своје ставове као најприкладније за решавање кризе. Као стари канинговац стао је на страну белгијских либерала и на Лондонској конференцији 1831. године zaloжио се за независну Белгију. За британске интересе није било на одмет да Европа добије још једну уставну монархију, али када је у фебруару 1831. године белгијска круна понуђена сину француског краља, запретио је ратом. Није смео да допусти превелико зближавање Белгије и Француске јер би то угрозило Британију. У новембру 1831. велике силе признају независну Белгију са краљем Леополдом од Сакс-Кобурга.³⁰ То је био први Палмерстонов тријумф на међународној политичкој сцени.

Један од догађаја за који можемо са правом рећи да је био тест за Палмерстонову русофилију, свакако је и устанак који је избио у Пољској у новембру 1830. године. Бечким конгресом створена је краљевина Пољска са руским царем као владарем. Заражени духом Јулске револуције, пољски националисти су успели да приморају руску армију да се повуче из Варшаве. Прогласили су независност и уједињење са Литванијом. На челу покрета било је крупно и ситно племство, тако да пољска револуција није добила шире размере народног покрета. Руски цар Николај I усредредио се на тај проблем, занемаривши револуционарну Белгију. Руска војска је успешно интервенисала у мају 1831. године и пољски револуционари су поражени код Остроленке. У септембру 1831. године Руси улазе у Варшаву и долази до немилосрдног обрачуна са побуњеницима.³¹

²⁹ J. Ridley, *нав. дело*, 149-151.

³⁰ X. Хердер, *Европа у деветнаестом веку 1830-1880*, Београд 2003, 330-332.

³¹ Исто, 363-364.

У Британији је постојао знатан број људи који су одобравали пољски покрет за ослобођење. Палмерстон је врло опрезно приступио овој ситуацији. Иако је гајио симпатије за пољске либерали и њихове уставне захтеве, више од свега је желео да одржи добре односе са руским двором. Сматрао је да Британија не може много да учини за Пољаке, а може много да изгуби у односима са Русијом. Штавише, догађаји у Пољској су му добро послужили да искористи заокупљеност руског цара тим проблемом за решавање белгијског питања. Када је кнез Адам Чарторијски, председник привремене пољске владе, упутио писмо енглеском краљу Виљему IV, са намером да задобије симпатије за пољску ствар, Палмерстон се енергично супроставио том чину, јер би то значило признавање Пољака за ратујућу страну. Пољаци су били препуштени својој судбини. Знатан број Пољака избегао је у Француску и Британију, где су најугледнији од њих (пре свега Чарторијски) водили жестоку антируску кампању.³²

У случају са Пољацима можемо приметити код Палмерстона гашење оног политичког жара са којим је непоколебљиво бранио принципе либерализма и национализма у Европи (примери Грчке и Португала). То можемо посматрати и као политичку прагматичност. Лакше је било као опозициони посланик критиковати Велингтона због његових одлука, него као министар спољних послова преузети одговорност за критичну ситуацију у којој би се Британија нашла због поступака који су донесени под утиском емоција, а не рационалног расуђивања. Палмерстону је било јако битно да одржи добре односе са Русијом. У Доњем дому радикални представници жестоко су критиковали руског цара називајући га Атила Бич божији, због бруталности које су пратиле савлађивање побуне Пољака. Палмерстону се замерало што је преузео и отплату холандског дуга Русији, дуга који вуче корене још из ратова против Наполеона. Радикали су Палмерстона доживљавали као неког коме је примаран интерес Русије и називали су га алатком у руским рукама. Овакав вид полемисања наишао је на оштру реакцију дипломатског кора Аустрије, која се у страху од револуционарне плиме приближила аутократској Русији, и Русије.³³ Чињеница је да је Палмерстон Русију и даље видео као партнера, а не супарника у европској и светској политици. О томе нам говори и писмо које је упутио Стретфорду Канингу 20. фебруара 1832. године. У њему Палмерстон помиње да, иако се Русија, у том тренутку,

³² J. Ridley, 196-201.

³³ Исто, 214-217.

удаљила од Енглеске, верује да ће за кратко време и Русија и Аустрија ускладити корак са енглеском политиком.³⁴ Палмерстон је у сарадњи са Русијом успео да оствари и пројекат који га је и окренуо према подршци руској политици, а тицао се грчке државности.³⁵ Још у својим полемикама са Велингтоном, заложио се за проширење грчке границе на северу до залива Волос и Арта и за то се заложио и као министар спољних послова.³⁶ У октобру 1831. године убијен је Каподистрија и земља је запала у безвлашће. Силе савезнице које су и допринеле стварању грчке државе понудиле су грчку круну сину баварског краља, принцу Отону. Он је на то пристао, а султан је у јулу 1832. године признао независност Грчке као и северну границу на линији Волос-Арта.³⁷

Прве варнице са Русијом

У лето 1832. године британски амбасадор у Санкт Петербургу повукао се са своје позиције оставивши упражњено место. Палмерстон је одлучио да за новог амбасадора у Русији постави Стретфорда Канинга, са којим је био више него задовољан због његове успешне мисије коју је обавио у Цариграду, а тицала се разграничења грчке државе.

Оно што је био проблем је то што је Стретфорд Канинг у својој мисији оставио негативан утисак на руске преговараче, као неко ко је непоколебљив у ставовима које заступа и не одступа од свог мишљења. Поврх свега, руски цар Николај I није симпатисао Стретфорда Канинга још од времена када је овај био дипломата британске амбасаде у Санкт Петербургу десет година раније. Године 1823. дошло је и до свађе између

³⁴ Palmerston Papers, GC/CA/253, лорд Палмерстон- Стретфорд Канинг, Лондон, 20. фебруар 1832. године, <http://www.archives.soton.ac.uk/palmerston> (у даљем тексту РР).

³⁵ РР, GC/CA/252, лорд Палмерстон-Стретфорд Канинг, Лондон, 16. новембар 1831. године; Стретфорд Канинг је тада био опуномоћени амбасадор са специјалном мисијом у Цариграду, који је водио преговоре у име британске владе о разграничењу између Османског царства и будуће грчке државе. Палмерстон упућује Стретфорда Канинга да употреби све своје способности доброг преговарача да би преговори успели и да би Грчка добила независност у границама које јој припадају.

³⁶ РР, GC/CA/254, лорд Палмерстон-Стретфорд Канинг, Лондон, 7. март 1832. године. Палмерстон сугерише Стретфорду Канингу да буде непопустљив и да даље инсистира на северној граници Волос-Арта.

³⁷ L. S. Stavrijanos, *нав. дело*, 276-277.

Стретфорда Канинга и Николаја, тада само млађег брата цара Александра. Све у свему, цар је одбио да прихвати Стретфорда Канинга као новог амбасадора.

Тада је у дипломатији важило правило да ниједан амбасадор не буде именован пре него што се држава у којој треба да врши своју дужност не прихвати његово именовање. Палмерстон није имао разумевање за ову праксу из разлога што је за добробит његове земље било да на најодговорнија места постави најспособније људе. Ако би тако свака држава стављала забрану како се њој свиди, тиме би могла да спречи да те функције обавља ико способан. Инсистирао је да постави Стретфорда Канинга, али цар за то није желео ни да чује. Тако су две силе кореспондирале приватном преписком, уместо званичним извештајима. С обзиром на то да Британија није имала амбасадора у Санкт Петербургу, цар је одлучио да повуче свог амбасадора из Лондона, кнеза Ливена. До повлачења Ливена чекало се до маја 1834. године. На његово место касније је дошао Поцо ди Борго.³⁸

Овај дипломатски инцидент показао је да Палмерстон, колико год да му је било стало до добрих односа са руским двором, није дозвољавао да личне симпатије меша са државним питањима.

Прва египатска криза (1832-1833).

Политички заокрет: од русофила до русофоба

Односи са Русијом су до 1832. године били, мада не блиски и идеални, на задовољавајућем нивоу. Палмерстон није осудио деловање Руса против Пољака, а са друге стране руски цар није ометао спровођење Палмерстонове политике према Белгији. Као да је постојала међусобна сагласност о узајамном незамерању. Догађај који је изазвао код Палмерстона заокрет према руској политици и приморао га да енергичније приступи решавању проблема везаних за Османско царство је сукоб османског султана са египатским пашом Мехмед Алијем.

Султан Махмуд II стрепоо је од свог моћног вазала који је био незадовољан развојем ствари по питању грчке независности. Мехмед Али је био склопио уговор са султаном да интервенише против Грка, а да за узврат запоседне Крит и Пелопонез. С обзиром на то да му је флота уништена код Наварина 1827. године и да је остао без Пелопонеза,

³⁸ Ch. Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841. Britain, the Liberal movement and the Eastern Question I*, 73.

Мехмед Али је тражио надокнаду за своје губитке. Његова сенка полако је почела да се надвија над султаном-реформатором. Једренским споразумом из 1829. године Русија је султану наметнула неподношљиво велику ратну одштету, што је додатно оптеретило султана у консолидовању државе и војске. Мехмед Али је послао свога сина Ибрахима да заузме Сирију, као компензацију за неиспуњена султанова обећања. Као повод узео је понашање бунтовног Абдулах-паше у Сирији, а онда је затражио и управу над пашалуком Дамаск, који је обухватао сиријску област. Султан је увидео какве су намере египатског паше. Прогласио га је за бунтовника и кренуо је да тражи помоћ против свог непослушног вазала који се толико осилио да је угрозио власт и самог султана. Султан је био свестан да се налази у клинчу између Мехмед Алија и Руса, који су га држали у шапи и желео је да се из тог стиска ослободи. Увидео је да би га додатно уплитање Русије у унутардржавне проблеме још више гурнуло у зависност од силе која се показала више пута као најопаснији противник по интересе Османског царства. Махмуд II желео је да од Британије затражи помоћ и покушао је све да би је на то приволео.³⁹

Стретфорд Канинг писао је Палмерстону да султан гаји наду да ће му енглески краљ помоћи против побуњеника и издајника Мехмед Алија.⁴⁰ Махмуд II је затражио од британске владе да пошаље морнарицу према Александрији и запрети Мехмед Алију, али британска влада је остала нема на његове молбе. Палмерстон је био једини који је увидео прилику да Британија ојача свој утицај у том делу Европе, али није наишао на подршку и разумевање код других министара у влади. Као приоритет третирана је Белгија, коју још није признао њен некадашњи краљ, а сада само краљ Холандије, Виљем I, а и претио је војном интервенцијом. Белгија и Холандија су, ипак, толико близу, а Цариград и Александрија тако далеко. Исто тако, за министре је било важније унутрашње питање о изборној реформи, него спољна политика. Палмерстон је морао да изрази жаљење султану што не може да позитивно одговори на његове жеље. Касније је Палмерстон овај потез своје владе називао највећом погрешком коју је једна британска влада икада учинила по питању међународне политике.⁴¹

³⁹ J. Ridley, *нав. дело*, 221; *Историја Османског царства* (приредио Р. Мантран), Београд 2002, 540.

⁴⁰ PP, GC/CA/114, Стретфорд Канинг-лорд Палмерстон, Цариград, 26. октобар 1832. године. Стретфорд Канинг је још увек био на дужности амбасадора у Цариграду.

⁴¹ J. Ridley, *нав. дело*, 221-222.

Султан је покушао сам са својом војском да се супростави Мехмед Алијиној војсци под командом Ибрахим-паше, али је велики везир Решид-паша поражен код Коње 21. децембра 1832. године. Ибрахим-паша је, без отпора, продужио до Бресе и стигао надомак Босфора и Цариграда. Наилазио је и на подршку локалног муслиманског становништва, које се противило реформама и новинама које је уводио “султан- ђаур”, како су га називали.⁴² Видевши да му је престо доведен у питање, султан се тада окренуо Русији од које је недвосмислено затражио помоћ. Руси су одлучно реаговали, јер им никако није одговарало да оронулу османску државу замени нека друга са далеко способнијим владарима и организованијом војском.

Новопостављени амбасадор Британије у Цариграду, лорд Понсонби, заједно са својим француским колегом, жустро је протествовао због позивања Руса да интервенишу. На то им је турски министар спољних послова Реис Ефенди поетично одговорио: ”Дављеник се и за гују хвата”.⁴³ Понсонби је од почетка исказао неповерење према руској политици према Цариграду. Палмерстона је обавештавао о томе да чак сумња да су Руси охрабривали Мехмед Алија у његовим намерама и да је општа конфузија која влада у Османском царству део руске политичке игре, у којој би они хтели да извуку корист наметнувши се као заштитници султана. Такође, имао је наговештаје да Руси поткупљују султану најближе људе. Један од њих је био и Халил-паша (султанов зет), којег су убеђивали да подржи политику цара Николаја I, као свог заштитника.⁴⁴ Понсонби је streпео да ће Руси, ако постану заштитници султана, израсти у господаре над мореузима (Босфор и Дарданеле), што би их учинило и господарима Црног мора и земаља које то море окружују.⁴⁵ Ова последња слутња га је највише плашила и на то је Палмерстону особито скретао пажњу кроз цео период колико је трајала Прва египатска криза.⁴⁶ У фебруару 1833. године пред Цариградом се усидрила једна снажна руска ескадра. Ово је већ био аларм који је узбунио и Британију и Француску,

⁴² В. Поповић, *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1928, 116.

⁴³ L. S. Sravgjanos, *нав. дело*, 291.

⁴⁴ РР, GC/PO/133, лорд Понсонби-лорд Палмерстон, Цариград, 10. јануар 1833. године.

⁴⁵ Исто, 137, лорд Понсонби-лорд Палмерстон, Цариград, 30. јануар 1833. године.

⁴⁶ Исто, 142, лорд Понсонби-лорд Палмерстон, Цариград, 14. мај 1833. године. Наводи да Русима не сме да буде дозвољено да сами постану ауторитет над Османским царством.

које су почеле да врше притисак на султана да се Руси повуку. Цар Николај I одбацио је ту могућност све док се Ибрахим-паша не повуче из Мале Азије. До тога долази споразумом у Кутаји 8. априла 1833. године. Султан је морао да препусти Мехмед Алију Сирију (пашалук Дамаск) и област Адане (југоисточни део Мале Азије).⁴⁷

Све ово је и те како утицало на Палмерстона који никако себи, а ни својим колегама министрима, није могао да опрости што британска влада још у октобру 1832. године није пристала да интервенише у корист султана. Последица тог немара била је да се султан потпуно окренуо Русима као савезницима. С обзиром на то да су са једне стране стајали султан и Руси, а са друге Мехмед Али и муслимански живаљ Османског царства, Палмерстон се носио мишљу о томе да Енглеска и Француска убудуће потпомогну Египат, као будућу тачку отпора нескривених, мада порицаних, амбициозних намера Русије.⁴⁸ Из овога се може видети да Палмерстон на Русију гледа као на конкурента, на силу која угрожава британске интересе и да треба пронаћи начине и средства да би јој се Британија супротставила. Врло кратко га је држала мисао о подршци Мехмед Алију, али је то брзо напустио с обзиром на то да је на египатског пашу гледао као на продужену руку француске политике и француских интереса. Био је незадовољан што је паша задобио Адану, али се тешио да је, тако бар, дошло до мира. У супротном, са наставком рата, Руси би искористили прилику да увећају број својих трупа и на европском и на азијском делу Османске царевине. Прибојавао се да Руси не наговоре цара на наставак рата и желео је да руске трупе што пре напусте територије Османлија.⁴⁹

Кап која је прелила чашу у руско-британским односима био је споразум склопљен 8. јула 1833. године у Ункјар-Искелесију између Русије и Османског царства. Споразум је склопљен на осам година. Кључне одредбе уговора биле су да ће пролаз кроз мореузе бити затворен за све ратне бродове страних сила и да ће две силе да консултују једна другу у доношењу спољнополитичких одлука. То је значило да ће ослабљена Турска бити потпуно под утицајем снажне Русије. Бродовима западних сила неће бити омогућено да уђу у Црно море, а Руси су имали могућност да продру у Средоземље. О садржају овог уговора лорд Понсонби сазнао

⁴⁷ L. S. Stavrijanos, *нав. дело*, 291.

⁴⁸ PP, GC/CA/259, лорд Палмерстон-Стретфорд Канинг, Лондон, 24. мај 1833. године. Стретфорд Канинг је тада био специјално опуномоћени амбасадор са мисијом у Шпанији.

⁴⁹ PP, GC/CA/57, лорд Палмерстон-потпуковник Патрик Кембел, Лондон, 1. јун 1833. године. Кембел је тада вршио дужност конзула у Александрији.

је преко својих доушника.⁵⁰ О томе је обавестио Палмерстона, али проблем је био у томе што је прошло месец дана од дана када је Понсонби сазнао садржај уговора, до тренутка када је Палмерстон дошао до те информације.⁵¹

По завршетку Прве египатске кризе Палмерстон је схватао да је успостављени однос султан-египатски паша неодржив и неприродан и да неће бити дуговечан, али да је на Енглеској да одложи сваку промену што је дуже могуће. Када дође тренутак, Енглеска треба да следи политику која ће јој највише одговарати у том тренутку.⁵² Палмерстон је био бесан на Русе због одредаба из уговора склопљеног у Ункјар-Искелесију. Један од разлога свакако је био и тај што је у истој недељи када је склопљен руско-турски споразум он био тај који је бранио руску политику у Доњем дому од напада радикалних посланика, изразивши уверење да ће руске трупе убрзо напустити турске земље. Чак је и 24. августа поново у Доњем дому бранио Русију, вероватно зато што му и сујета није дозвољавала да призна пред другима да није био у праву што се тиче пријатељских намера Русије и да су га Руси изиграли. Са друге стране, наредио је Понсонбију да ургира код султана да одбије ратификацију уговора, али безуспешно. Преостало му је само да упути снажан протест руском и турском двору.⁵³ Догађај који је довео до још већег удаљавања од Русије био је споразум који су склопили руски цар, пруски краљ и аустријски цар у Минхенгрецу⁵⁴ (северна Чешка) у септембру 1833. године. Ту су три конзервативне силе гарантовале једна другој интегритет Османског царства, али су прокламовале и принцип интервенције против револуције у европским земљама.⁵⁵ Са друге стране, долази до приближавања уставних монархија и у Лондону се 22. априла 1834. године постиже договор о стварању Четворног споразума између Британије, Француске, Шпаније и Португалије.⁵⁶ Овај савез уставних монархија требало је да

⁵⁰ PP, GC/PO/147, лорд Понсонби-лорд Палмерстон, Цариград, 8. јун 1833. године. Обавештава Палмерстона да ће сазнати више о уговору који треба да склопе Руси и Турци; J. Ridley, *нав. дело*, 222.

⁵¹ Исто, 149, лорд Понсонби-лорд Палмерстон, Цариград, 19. јун 1833. године. Помиње споразум који треба да буде склопљен и предлаже да Енглеска и Француска исто тако склопе споразум са Османлијама.

⁵² PP, GC/CA/61, лорд Палмерстон-потпуковник Патрик Кембел, Лондон, 29. септембар 1834. године.

⁵³ J. Ridley, *нав. дело*, 222-224.

⁵⁴ То место се данас зове Мнихово Храдиште.

⁵⁵ Ђ. Попов, *Грађанска Европа (1770-1871)* II, Нови Сад 1989, 195, 201.

⁵⁶ Ђ. Попов, *нав. дело*, 196; J. Ridley, *нав. дело*, 225-247.

буде противтежа апсолутистима, али није био дуговечан из простог разлога што није постојала спона која би га држала, јер се ни савез апсолутиста није показао као дуговечан и делотворан.

Што се тиче саме политике према Османском царству, Палмерстон је покренуо широку дипломатску и обавештајну активност на простору Блиског истока и Балкана као једну од мера против Русије и ширења руског утицаја на том простору.⁵⁷ Другу египатску кризу (1839-1841) је искористио да би умањио утицај египатског паше, као и опадање британског утицаја на Османско царство. Резултат тога је Дарданелски споразум склопљен 1841. године којим је договорено затварање мореуза за ратне бродове свих сила у време док се османска држава налази у миру. Тако је Османско царство обухваћено европским јавним правом, а споразум из Ункјар-Искелесија је престао да важи. Врхунац Палмерстонове борбе против Русије највише се исказао у Кримском рату (1854-1856), када је утицај Русије на Османско царство знатно умањен и стављен у истоветан положај са другим европским силама.

⁵⁷ М. Ковић, *нав. дело*, 74.

Milan Kutlešić

**REVERSAL IN POLITICS OF LORD PALMERSTON TOWARDS
RUSSIA AND OTTOMAN EMPIRE (1827-1833)**

Summary

During his stay in the office of British Minister of Foreign Affairs in the fourth decade of nineteenth century, Palmerston directed British foreign policy towards the defense of the Ottoman Empire from those who threatened his existence. It was a vital British interest, because the Ottoman Empire was an obstacle to further advance of Russia to the south, to the eastern Mediterranean. Eastern Mediterranean was very important for Britain, since that way led beeline for India, which was the most important factor in supplying the British with raw materials.

It is interesting that Palmerston did not share these sentiments all the time. When the Greeks rebelled against Ottoman rule, Palmerston supported them since he saw that conflict as a struggle of free men against tyranny. In that time he called the Sultan oriental despot. He perceived Russian emperor as the only person who was able to support the brave Hellenes in meeting their goal. Upon arrival at the post of Minister of Foreign Affairs he changed his opinion, although he needed two years to do so. The Sultan clashed with Egypt Pasha Mehmet Ali and the Russian emperor took advantage of that by imposing himself as a factor of peace and increasing the influence of Russia on the Ottoman empire in signing the agreement in Unkjar-Iskelesi in the year of 1833. This event led Palmerston in the situation that he must be confronted with yesterday's ally and to direct his country's foreign policy towards saving the Ottoman Empire from the Russian foreign policy, as well as from any other that could jeopardize the survival of the Ottoman state.

Key words: Palmerston, Nicholas I, sultan, Mehmet Ali, Greek revolution, Ottoman empire

Чланак примљен: 06. 05. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.